Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monun
Inventar
Project (M

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
drs M. Höfkens
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs M.H.J. Koenders
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir D.J. van der Veen
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

maart 1991
M. Höfkens

INHOUDSOPGAVE

1. **INLEIDING**

2. **FYSISCHE GESTELDHEID**
   2.1. Bodemgesteldheid
   2.2. Afwatering

3. **LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK**
   3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik
   3.2. Visuele karakteristiek

4. **INFRASTRUCTUUR**
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. Kaden
   4.4. Nutsvoorzieningen

5. **NEDERZETTINGEN**
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Oud-Alblas
      5.2.2. Bleskensgraaf
      5.2.3. Molenaarsgraaf
      5.2.4. Gijbeland
      5.2.5. Ottoland
      5.2.6. Goudriaan
      5.2.7. Wijngaarden
      5.2.8. Hofwegen
      5.2.9. Laag Blokland
      5.2.10. Vuilendam
      5.2.11. Brandwijk
      5.2.12. De Donk
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Graafstroom ligt in het zuidwesten van de Alblasserwaard. De omliggende gemeenten zijn (N.O.Z.W); Liesveld, Giessenlanden, Hardinxveld-Giessendam, Sliedrecht, Papendrecht, Alblasserdam en Nieuw-Lekkerland. De gemeente Graafstroom is ontstaan op 1 januari 1986 door samenvoeging van de gemeenten Bleskensgraaf, Brandwijk, Goudriaan, Molenaarsgraaf, Ottoland, Oud-Alblas en Wijngaarden.

De gemeentegrens is deels landschappelijk en deels administratief van aard. In het noorden en zuiden loopt zij gelijk met de poldergrenzen. In het westen en oosten loopt zij dwars door de polders.

Op 1 januari 1990 telde Graafstroom 9.157 inwoners. De oppervlakte van de gemeente was 69,43 km². De bevolkingsdichtheid bedroeg 135 inwoners per km² landoppervlakte. De gemeente omvat de kernen Bleskensgraaf, Brandwijk, De Donk, Goudriaan, Gijbeland, Hofwegen, Laag Blokland, Molenaarsgraaf, Ottoland, Oud-Alblas, Vuilendam en Wijngaarden.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

Voor de vorming van de bodem in het gebied is de laatste ijstijd, het Weichselien van groot belang geweest. Tijdens het Weichselien werd het rivierwater van Rijn en Maas afgevoerd door een groot aantal geulen die zich herhaaldelijk splitsten en weer samenvloeiden. Deze "vlechtende" rivieren kenmerkten zich door een onregelmatige waterafvoer en een hoge aanvoer van zand en grind. Na het einde van de ijstijd veranderde de vlechtende rivier zich in een meanderende rivier. De loop van deze rivier had de neiging tot verschuiven door erosie van de buitenbochten en sedimentatie in de binnenbochten. In deze tijd ontstonden brede riviervlakten met meerdere geulsystemen en weinig vegetatie. Op sommige plaatsen ontstonden vaak hoog opgestoven rivierduinen (onder andere de Brandwijkse Donk).

Tijdens het holoceen ontstond het dikke veenpakket in de bodem, als gevolg van de afsluiting van de Hollandse kust door schorwallen. Het veenpakket bestond uit bosveen. In het begin van onze jaartelling zorgde een stijgende zeespiegel voor klei-afzettingen op het veen. In het westen van de gemeente Graafstroom rond het riviertje de Alblas tot Bleskensgraaf betrof het afzettingen van jonge zeeklei. Oostelijk van Bleskensgraaf en ten noorden en zuiden van de Alblas waren het afzettingen van rivierklei. In Graafstroom begint het veen op circa 40 cm diepte, in het westen betreft het klei met vaak ongunstige eigenschappen. In het oosten gaat het om een dun laagje humeuze tot venige klei op humusarme zware klei.
Langs de geulen zijn stroomruggen ontstaan bestaande uit klei. Door de bedijking van het gebied in de 12e en 13e eeuw werd de nog steeds verdergaande afzetting van klei gestopt.

De bedijking en de daarop gevolgde ontwatering van het gebied zorgden voor sterke inklinking van het veen, hierdoor zijn de stroomruggen langs de riviertjes de Alblas en de Goudriaan als verhoging in het landschap waarneembaar.

Reliëf in het landschap is ontstaan op de plaatsen waar oude rivierduinen (de zogenaamde donken) aan de oppervlakte komen. Dit is onder meer het geval bij de Brandwijkse Donk waarvan de top op 4,7 m + NAP ligt. Dit in tegenstelling tot de polders die op circa 1,7 tot 1,3m - NAP liggen.

2.2. Afwatering

Aanvankelijk vond de afwatering van het gebied plaats via de Alblas en de Giessen. Uit het stroomgebied van de Alblas ontwikkelde zich de Nederwaard en uit dat van de Giessen, de Overwaard.

In de 13e eeuw werd het gebied bedijkt. Om de meer oostwaarts van de Alblas, in de Nederwaard gelegen streken beter te ontwateren werd in de 2e helft van de 13e eeuw de Graafstroom gegraven lopende vanaf Hofwegen tot Vuilendam. In de Overwaard werd in 1264 vanaf de Goudriaan een verbinding naar de Graafstroom gegraven. De polders Oud en Nieuw Goudriaan werden door middel van de Smoutjesvliet met de Giessen verbonden.

De Alblas waterde, door middel van een sluis bij Alblasserdam, uit op de Noord. De Giessen waterde bij Giessendam uit op de Merwede. Door de ontwatering vond een sterke inklinking van de bodem plaats, terwijl ook de waterstand in de rivieren steeg. Hierdoor werd de uitwatering op de Noord en de Merwede sterk vermoeilijkt. Dit maakte het graven van extra watergangen in de tweede helft van de 14e eeuw noodzakelijk, die de uitwatering naar de Lek verlegden. Zo ontstonden in of ten behoeve van de Overwaard, de Kromme Elleboog, de Ottolandse Vliet, de Ammersche Boezem, de Dwarsgang en de Grote- of Achterwaterschap. Deze vormden samen met de Noordeloos, de Giessen en de Schelluinse Vliet de lage boezem van de Overwaard.

In de Nederwaard kwam een gegraven verbinding tussen de Alblas en Elshout tot stand; de Nieuwe Waterschap. De Nieuwe Waterschap vormt samen met de Alblas en de Graafstroom de lage boezem van de Nederwaard. De hoge boezems van de Neder- en Overwaard ontstonden bij het punt van uitwatering aan de Kinderdijk en worden slechts door een kade van elkaar gescheiden. In de polders waar de uitwatering tot dan toe op natuurlijke wijze had plaatsgevonden werd aan het einde van de 15e eeuw op windbemaling overgegaan. Deze windbemaling zorgde samen met de verdergaande inklinking van de bodem voor een te hoge stand van het boezemwater. Hierdoor vonden verschillende overstromingen plaats, waardoor de stichting van een voorgemaal noodzakelijk werd.

In de jaren 1738/1739 kwamen te Kinderdijk voor de Over- en de Nederwaard twee gemalen tot stand ieder bestaande uit acht windschepradmolens, die de hoge boezem moesten gaan bemalen.
Deze gemalen werden in 1869 versterkt door de stoomgemalen Wisboom (Overwaard) 150 meter ten zuiden van de Lekdijk en Van Haaften (Nederwaard) aan het uiteinde van de Nieuwe Waterschap. Het gemaal Wisboom werd in 1924 omgebouwd tot een elektrisch gemaal, terwijl het gemaal Van Haaften in 1927 werd vervangen door een motorgemaal. De molens van de voorgemalen zijn buiten gebruik gesteld.

De lozing van de lage boezem van de Nederwaard kan rechtstreeks plaatsvinden op de Lek, maar ook op de hoge boezem. De voorbemaling van de lage boezem van de Overwaard wordt tegenwoordig versterkt door een tweede gemaal. De molens in de polders zijn in het begin van de twintigste eeuw grotendeels vervangen door elektrogemalen.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik

Met de ontginning van het gebied van de gemeente Graafstroom werd in de 12e eeuw begonnen na de bedijking van enkele afzonderlijke polders. Hierbij diende het riviertje De Alblas en de Lek als ontginningsbasis. In de 13e en 14e eeuw volgden grootschaliger ontginningen waarbij de in het verlengde van de riviertjes De Alblas en de Goudriaan gegraven weteringen als ontginningsbasis werden gebruikt. Het gebied werd in deze tijd van een ringdijk voorzien. De stukken grond die in deze tijd op gezag van de graven van Holland werden uitgegeven hadden veelal een standaardmaat met een lengte van 650 meter en een breedte van 120 meter of een veelvoud daarvan.

De verkaveling vond plaats in stroken, haaks op de ontginningsbasis. Evenwijdig aan de ontginningsbasis werd op korte afstand daarvan een voorwetering werd gegraven. Een tweede wetering, de achterwetering werd op een paar honderd meter afstand van de voorwetering gegraven. Aan de achterkant werd het land omgeven door kaden. De woning werd langs de ontginningsbasis gezet. Langs de kaden en sloten werden op sommige plaatsen elzen, wilgen en populieren geplant. Het hout van deze bomen werd gebruikt voor het maken van erfafscheidingen en de klompenmakerij. Ontsluitingswegen werden slechts in zeer beperkte mate aangelegd. Het land tussen de woning en de voorwetering was voornamelijk in gebruik voor de akkerbouw. Vanaf de 15e eeuw was dit voornamelijk hennepteelt. Ook de grond direct rond de achterwetering werd hiervoor gebruikt. Langs de hennepakkers liepen brede sloten, die vooral zijn ontstaan door de winning van slootbagger waarmee de hennepakkers werden bemest. Het overige land tot de achterwatering werd gebruikt voor de veeteelt. Deze veeteelt zorgde veelal voor de bemesting van het akkerland. Het land tussen de achterwetering en de kade was natter dan het overige land. Aan de sloten vond niet tot nauwelijks onderhoud plaats, terwijl ook bemesting achterwege bleef. Door het hooien en het niet bemesten van het land verzuurde de bodem van dit land.
Op de hoger gelegen donken vond voornamelijk akkerbouw plaats. Het steken van veen vond in dit gebied nauwelijks plaats, omdat het bosveen door het hoge slibgehalte minder geschikt was als brandstof.

Rond 1850 was aan de wijze van grondgebruik weinig veranderd. Hennepteelt vond dicht bij huis plaats, in veel beperktere mate rond de achterwetering en op enkele hoger gelegen gronden. Met name in de polder Zuidzijde bij Oud-Alblas was deze indeling aanwezig, veeteelt tot de achterwetering en daarachter hooiland. In het gebied lagen ook enkele eendenkooien.

Met het verdwijnen van de zeilvaart rond de eeuwwisseling kwam ook een einde aan de hennepteelt. De vrijgekomen grond werd in het begin van de 20e eeuw in gebruik genomen als weidegrond. Het hooiland kon door de verbeterde bemaling als gevolg van de komst van diesel- en elektrogemalen in de jaren twintig ook in gebruik worden genomen als weidegrond. De melkerij en de kaasmakerij werden daardoor een belangrijke bron van inkomsten in dit gebied. De voormalige hennepakkers zijn nog herkenbaar aan de brede sloten.

In de tweede helft van de 20e eeuw werd begonnen met een grootscheepse ruilverkaveling die in 1984 werd beëindigd. In de polders Brandwijk en Gijbeland leidde dit tot de aanleg van ontsluitingswegen, terwijl dit in de polders Molenaarsgraaf en Blokland leidde tot de verplaatsing van bedrijven en de aanleg van wegen, onder andere de Kweldamse weg.

Eendenkooien zijn aanwezig in de polders Gijbeland en Molenaarsgraaf. In de polder Langenbroek ligt het vogelreservaat De Donksche Laagten, dat bedoeld is als broedplaats voor weidevogels.

3.2. Visuele karakteristiek

Het landschap kenmerkt zich als een open weidegebied, met een strookverkaveling haaks op de ontginningsbases. Langs de ontginningsbases, bestaande uit oude veenstromen of in het verlengde daarvan gegraven weteringen, liggen bebouwingslinten. Langs deze ontginningswateren staat beplanting van opgaand loofhout dat in dichtheid toeneemt naarmate de bebouwing afneemt. Dicht bij de bebouwing zijn de sloten breder dan bij de achterkaden van de polders. De achterkaden zijn veelal dicht beplant met loofhout.

De in de polder Brandwijk gelegen donk valt op door zijn hoogte, circa 6 meter boven het maaiveld. Ten noorden van de Overslingelandse kade hebben ontgrondingen plaats gehad. Als gevolg hiervan zijn plassen ontstaan die onderdeel vormen van een aan te leggen recreatiegebied. Oriëntatiepunten in het gebied zijn de diverse kerktorens en molens. De bebouwing bij Oud-Alblas ligt tussen de weg en de Alblas. Bij de overige plaatsen ligt de bebouwing tussen de wegen en de voorwetering. In de polder Laag Blokland ligt een campingterrein (De Put) met recreatievoorzieningen. De boerderijen staan met hun voorzijde naar de weg gekeerd. Tussen de weg en de bebouwing loopt een smalle sloot.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

Door de gemeente loopt in het zuiden de provinciale weg N 214 (Papendrecht-Meerkerk). Deze loopt langs de kaden van de polders Oud-Alblas (zuidzijde), Bleskensgraaf, Molenaarsgraaf, Laag Blokland en Ottoland. De weg is een aftakking van de A 15 bij Papendrecht en sluit aan op de A 27 bij Meerkerk.
Langs de Smoutjesvliet loopt de N 216 (Schoonhoven-Schelluinen). deze weg sluit bij Schelluinen aan op de A 15 Rotterdam - Gorinchem. Beide wegen werden opgenomen in het provinciaal wegenplan van 1936. De aanleg werd in de crisistijd versneld uitgevoerd. De voltooiing werd door de oorlog echter vertraagd, waardoor beide wegen pas na 1945 gereed kwamen. De overige wegen in de gemeente Graafstroom lopen langs de ontginningsbases dan wel door de polders. De wegen langs de ontginningsbases werden rond 1860 begrind. Ook enkele polderwegen werden in die tijd begrind zoals de Wijngaardse Steeg en de Veenweg. De overige polderwegen werden rond de eeuwwisseling verhard. Al deze wegen dienen als verbindingsweg tussen de verschillende nederzettingen. De polderwegen zijn over het algemeen haaks op de ontginningsbasis aangelegd. In de jaren tachtig werden in de diverse polders ruilverkavelingswegen aangelegd. Langs deze wegen werden nieuwe boerderijen gebouwd, terwijl zij tevens zorgden voor een betere ontsluiting van de landbouwpercelen.

4.2. Wateren

Door de gemeente Graafstroom loopt een groot aantal wateren dat dient als boezem voor de Neder- en Overwaard. Voor de Nederwaard zijn dit de Alblas en de Graafstroom. Voor de Overwaard zijn dit de Smoutjesvliet, de Kromme Elleboog, de Ottolandse Vliet en de Grote- of Achterwaterschap. De Alblas is een veenriviertje dat loopt van Hofwegen via Bleskensgraaf en Oud-Alblas naar Alblasserdam. Bij Alblasserdam staat de rivier door middel van een schutsluis in verbinding met de Noord. De Graafstroom loopt van Hofwegen via Molenaarsgraaf naar Vuilendam. Het water is in de tweede helft van de 13e eeuw gegraven om de meer oostwaarts in de Nederwaard gelegen streken beter te kunnen ontwateren.
De Goudriaan tenslotte is een veenriviertje dat loopt van de Smoutjesvliet tot even voor de Dikke Molenvliet.
Behalve als watergang werden en worden de genoemde wateren ook gebruikt door de binnenscheepvaart. Door de slechte toestand van de wegen in vroeger was het water voor het vervoer van mensen en landbouwprodukten belangrijk.
Langs de Alblas, Graafstroom en Goudriaan lagen vele zogenaamde stoepen. Dit waren houten steigertjes bedoeld om het water halen en het instappen in een boot te vergemakkelijken.

4.3. Kaden

In de gemeente zijn meerdere kaden aanwezig die overstroming van de polders door het boezemwater moeten verhinderen. Het zijn de kaden langs de Alblas, de Graafstroom, de Grote- of Achterwaterschap, de Ammersche boezem, de Ottolandse Vliet en de Dwarsgang. Ze hebben een hoogte van tussen de 0,1-NAP tot 0,2 meter +NAP. Zij liggen hiermee ongeveer 1,5 meter boven het maaiveld.
Voorts is er een groot aantal waterkerende kaden tussen de verschillende polders, dat overstroming door water van andere polders moet voorkomen. De hoogte varieert van 0,2 tot 0,6-NAP. Waterkerende kaden zijn ondermeer de Achterdijkse kade, de Bloklandse kade en de Ottolandse kade. Vaak zijn deze kaden gebruikt als ondergrond voor de aanleg van wegen.
De aanleg van deze kaden dateert van voor 1800.

4.4. Nutsvoorzieningen

In 1936 werd een grondwaterleidingbedrijf voor de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden opgericht, waardoor alle gemeenten in deze streek van drinkwater werden voorzien. Dit met uitzondering van Wijngaarden dat pas in 1938 op dit net werd aangesloten. De aanleg is indertijd uitgevoerd in het kader van de werkverruimende maatregelen in de crisistijd.
De gemeente wordt vanuit Dordrecht van elektriciteit voorzien. Ottoland, Molenaarsgraaf en Brandwijk werden in 1922 en Oud-Alblas in 1924 op dit net aangesloten. De aansluiting van de overige plaatsen op dit net zal na 1925 zijn gebeurd. De aanvoer van de stroom geschiedt door middel van twee hoogspanningsleidingen.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

Graafstroom bestaat uit de vroegere gemeenten Oud-Alblas, Bleskensgraaf, Molenaarsgraaf, Ottoland, Goudriaan, Wijngaarden en Brandwijk.
Bij Bleskensgraaf werd in 1855 de tot dan toe zelfstandige gemeente Hofwegen gevoegd. Bij Ottoland in 1857 de gemeente Laag Blokland. De gemeentegrenzen van deze plaatsen waren bepaald door de grenzen van de vroegere heerlijkheden. Deze grenzen liepen gelijk met de poldergrenzen. Ook bij de gemeentelijke herindeling in 1986 werden deze grenzen aangehouden, alleen in het westen en oosten werd de grens door administratieve overwegingen bepaald. Alle nederzettingen in de gemeente, met uitzondering van de Donk zijn ontstaan langs een natuurlijke of gegraven wetering. Het zijn lintbebouwingen ontstaan in de 13e en 14e eeuw.

Graafstroom is altijd dunbevolkt geweest, wat vooral te wijten was aan de beperkte hoeveelheid landbouwgrond. Het water heeft altijd een belangrijke rol gespeeld in het vervoer ter plaatse. Wegen waren tot ver in de 19e eeuw slecht begaanbaar. Pas na de Tweede Wereldoorlog is het gebied voor het doorgaande verkeer goed ontsloten. Een sterke stijging van de bevolkingsaantallen heeft dit echter niet tot gevolg gehad. Alleen Oud-Alblas en Bleskensgraaf hebben met een sterkere groei, dan de natuurlijke, van hun bevolking te maken gehad.

Van de zeven samenstellende gemeenten zijn in de tabel de volgende bevolkingscijfers verwerkt.

	1822	1840	1875	1890	1939	1970	1985	1990
Bleskensgraaf	476	632	891	976	1.124	1.543	2.427	
Brandwijk	419	507	728	838	907	1.016	1.168	
Goudriaan	340	400	567	609	571	688	819	
Molenaarsgraaf	325	370	517	513	592	753	989	
Ottoland	322	300	609	629	602	756	904	
Oud-Alblas	546	885	1.035	1.079	1.206	1.580	2.014	
Wijngaarden	231	252	407	402	380	493	700	
Graafstroom	2.559	3.346	4.754	5.064	5.382	6.829	9.021	9.157

5.2. Kernen

5.2.1. Oud-Alblas

Oud-Alblas ligt langs het riviertje de Alblas, in de gelijknamige polder. Vermoedelijk was op de plaats waar nu Oud-Alblas ligt in de Romeinse tijd al bewoning aanwezig. Aanwijzingen voor deze bewoning zijn de ontdekte resten in Oud-Alblas van een Romeinse heerweg.

Oud-Alblas wordt in 1064 voor het eerst genoemd. De toenmalige bewoning was te vinden op de stroomrug van het riviertje de Alblas. Het gebied zal toen al afzonderlijk bedijkt zijn

geweest, maar een precies jaartal is hier niet voor aan te geven. Ook bleef het gebied aanvankelijk buiten de ringdijk van de Alblasserwaard. De bevolking leefde van primitieve landbouw, jacht en visserij. De ontginning van het gebied rond Oud-Alblas werd in de 12e eeuw op initiatief van de Graven van Holland ter hand genomen. als ontginningsbasis diende de Alblas. Met de vorderende ontginning zal de bebouwing bestaande uit boerderijen, zich langzaam langs de Alblas hebben uitgebreid.
De eerste bebouwing zal zich geconcentreerd hebben rond de kerk. Deze kerk stond aan een pleintje dat zich gevormd had doordat een straat haaks op de rivier hier gekruist werd door een weg die langs de rivier liep. In 1632 stonden er 72 huizen in het dorp, in 1732 was dit aantal opgelopen tot 114 en was er ook een korenmolen in het dorp. In 1850 was er een praktisch aaneengesloten bebouwing rond de kerk ontstaan. De meeste bebouwing had zich aan de zuidzijde van het riviertje de Alblas ontwikkeld. Aan deze kant nam de bebouwing in oostelijke en westelijke richting een steeds opener karakter aan. Op plaatsen waar de bebouwing opener werd, was de weg intensief beplant. Aan de zuidzijde lag alle bebouwing tussen de weg en de Alblas.
Ook aan de noordzijde was een weg aangelegd. De bebouwing stond hier veelal direct aan de Alblas. De weg was intensief beplant. Aan beide zijden van de Alblas waren de akkers die voor veeteelt en akkerbouw werden gebruikt omgeven door dichte beplanting van loofhout. Het hooiland dichter bij de achterkaden van de polders was niet omgeven door beplanting. Wel waren de achterkaden beplant.

De bevolking vond zijn bestaan voornamelijk in de akkerbouw, waarvan hennep het belangrijkste produkt was. De veeteelt in Oud-Alblas stond voornamelijk in dienst van de akkerbouw. Rond de eeuwwisseling was er een minimale verdichting van de bebouwing tot stand gekomen. In de Zuidzijdse Polder waren meer percelen voor akkerbouw in gebruik dan in 1850. De hennepteelt verdween rond de eeuwwisseling. In plaats daarvan legde men zich toe op de melkerij en als uitvloeisel daarvan op het kaasmaken. Tot 1945 werd de bebouwing slechts in beperkte mate verdicht. De beperkte hoeveelheid land en de geringe bevolkingsgroei zullen hiervan de oorzaak zijn geweest. Na de Tweede Wereldoorlog breidde Oud-Alblas zich aan de zuidelijke oever van de Alblas in zuidelijke richting uit met twee dorpswijken. Het behield zijn agrarische karakter en nog steeds is de veeteelt de voornaamste bron van inkomsten.

5.2.2. Bleskensgraaf

Bleskensgraaf ligt aan beide oevers van het riviertje de Alblas in de gelijknamige polder. Het ontstond in de eerste helft van de 13e eeuw. De Alblas werd als ontginningsbasis gebruikt. Aan beide zijden van de Alblas werd een weg aangelegd. Aan de zuidzijde liep deze direct langs de Alblas, langs de noordzijde liep de weg op korte afstand van de Alblas. Aan de noordzijde kwam de oudste bebouwing, waaronder de kerk tot stand. Het dorp werd met de grond gelijk gemaakt toen het door de Geldersen in de strijd met de Graven van Holland werd platgebrand.

Het dorp werd herbouwd en in 1632 stonden er weer 60 huizen. In de 18e eeuw kreeg het dorp een korenmolen. De bebouwing in 1850 bestond uit een aaneengesloten bebouwing rond de kerk en een zeer open lineaire agrarische bebouwing aan beide zijden. Aan de noordzijde was de weg aan beide kanten bebouwd. Ter hoogte van de kerk lag een brug over de Alblas die beide dorpsdelen met elkaar verbond.

Tot 1890 verdichtte de bebouwing zich aan beide kanten van de rivier zonder echter haar open karakter te verliezen. Ten noorden van de rivier vond aan de noordzijde van de weg enige uitbreiding van de bebouwing in oostelijke richting plaats. In de tijd tot 1945 vond er enige verdichting en uitbreiding in oostelijke richting van de bebouwing aan de zuidzijde plaats. Na de eeuwwisseling heeft de hennepteelt plaatsgemaakt voor de veeteelt. Voor de verwerking van de produkten daarvan werd in het begin van de twintigste eeuw ten zuiden van de rivier een zuivelfabriek gesticht. Ook het hooiland kon door de verbeterde bemaling in gebruik worden genomen als weideland. Ten noordwesten van Hofwegen werd na de eeuwwisseling een begraafplaats aangelegd. In 1923 kwam een schoolgebouw gereed voor het bijzonder onderwijs. In 1929 en 1946 werd dit gebouw uitgebreid.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de dorpskern van Bleskensgraaf volledig verwoest door een Duits bombardement. Gedurende de watersnoodramp van 1953 kwam een groot deel van de polder Bleskensgraaf onder water te staan door een dijkdoorbraak bij Papendrecht. Na de Tweede Wereldoorlog werd Bleskensgraaf uitgebreid met drie dorpswijken aan de noordzijde van de rivier. In deze wijken vestigden zich voornamelijk forensen. Het karakter van het dorp bleef echter overwegend agrarisch.

5.2.3. Molenaarsgraaf

Molenaarsgraaf ligt aan de zuidzijde van de Graafstroom in de polder Molenaarsgraaf. Langs de Graafstroom die als ontginningsbasis werd gebruikt werd een weg aangelegd waarlangs boerderijen werden gesticht. Achter de boerderijen op ongeveer 100 meter afstand werd een brede wetering gegraven. Op 400 meter afstand daarvan werd een achterwetering gegraven en op 500 meter daarvan de Kaveldamse wetering. Voor de bedijking van de Alblasserwaard in 1277 zal rond Molenaarsgraaf al een eigen bedijking hebben gelegen want al in 1244 stond hier een kapel. Het dorp had in 1632, 24 huizen en in 1732, 51 huizen. Veel groei zat er niet in want in 1846 waren het er niet meer dan 57. Het betrof een overwegend agrarische bebouwing waarvan de kern was gelegen rond de kerk. Hier stonden de school, de herberg, de winkels en de dokters- en notariswoning. In het dorp was een klein sigarenfabriekje.

Rond de akkers tot de achterwetering stond een zeer dichte beplanting, voorbij de achterwetering nam de beplanting in dichtheid af. De akkers dicht bij de boerderijen en rond de weteringen waren tot de eeuwwisseling in gebruik voor de hennepteelt. De akkers tot de achterwetering waren in gebruik als weidegrond en daarachter gelegen gronden als hooiland. In 1889 was de bebouwing ten opzichte van 1850 aanmerkelijk verdicht, zonder echter het open karakter aan te tasten. Tot 1945 vond slechts weinig verdere verdichting plaats. Wel verdween na 1900 de hennepteelt als gevolg van het verdwijnen van de zeilvaart. De veeteelt werd daardoor belangrijker evenals de daarmee verbonden melkerij en kaasmakerij. Na 1945 bleef Molenaarsgraaf de agrarische lintbebouwing van voor die tijd.

5.2.4. Gijbeland

Gijbeland is het tweelingdorp van Molenaarsgraaf. Het ligt aan de noordzijde van de Graafstroom in de polder Gijbeland. Het dorp is ontstaan aan het eind van de 13e eeuw. De aanleg van het dorp en de ontginning van het land vonden op dezelfde wijze plaats als

in Molenaarsgraaf. In 1850 was er sprake van een open regelmatige lintbebouwing van agrarische bedrijven. Gijbeland bleef lange tijd kleiner dan Molenaarsgraaf. Tussen 1850 en 1890 werd over de Graafstroom een brug gebouwd die Molenaarsgraaf en Gijbeland met elkaar verbond. Gemeentelijk viel Gijbeland echter onder Brandwijk. De bebouwing werd tot 1945 enigszins verdicht, ook kwam in het dorp een protestantse kerk tot stand. Evenals elders in de Alblasserwaard verdween ook hier de hennepteelt na de eeuwwisseling en werd de veeteelt de voornaamste bron van inkomsten. Na 1945 vond geen verdere uitbreiding plaats.

5.2.5. Ottoland

Ottoland ligt aan weerszijden van de Ottolandse Graafstroom in de gelijknamige polder. Al in 1250 is op deze plaats sprake van bewoning. Met de ontginning zal echter pas zijn begonnen na het graven van de Ottolandse Vliet, gezien de richting van de verkaveling. Aan beide zijden liep de weg direct langs de Graafstroom. Langs deze wegen stond de agrarische bebouwing. Een stuk achter de boerderijen langs de noordzijde liep een voorwetering.

Het aantal huizen in 1632 was 34 en in 1732, 38 terwijl er toen ook een korenmolen in het dorp stond. Het dorp in 1850 bestond uit enkele verspreid liggende boerderijen. Een echte dorpskern was niet aanwezig. De bevolking bestond voornamelijk van de veeteelt. Als uitvloeisel daarvan werden ook het boter- en kaasmaken bedreven. De akkers dicht bij de boerderijen werden benut voor de hennepteelt, evenals enkele hoger gelegen percelen. In het dorp was ook een werf waar molenraderen, andere onderdelen voor molens en kleine vaartuigen voor de plaatselijk bevolking werden gemaakt.
Na de eeuwwisseling verdween de hennepteelt en nam de veeteelt in betekenis toe. Tot 1945 vond weinig verdichting van de bebouwing plaats. Ook na deze tijd veranderde er weinig.

5.2.6. Goudriaan

Goudriaan ligt aan weerszijden van het riviertje de Goudriaan. De noordelijke helft ligt in de polder Oud Goudriaan, de zuidelijke helft ligt in de polder Nieuw Goudriaan. Goudriaan werd rond het midden van de 13e eeuw gesticht. Sinds 1260 bezat het dorp een kerk. De kerk werd gebouwd ten oosten van de kruising van de Vliet en de Goudriaan. In de buurt van de kerk zullen de eerste boerderijen zijn gesticht. De verkaveling loopt evenwijdig aan de Smoutjesvliet, de Vliet en de Goudriaan. In de achterkade van de polder Oud Goudriaan is de loop van de Goudriaan te herkennen. In de Nieuw Goudriaanse polder werd de achterkade bepaald door de loop van de Giessen. Aan beide zijden van de rivier werd een weg aangelegd, aan de noordzijde liep de weg op sommige plaatsen op enige afstand van de rivier, aan de zuidelijke zijde liep de weg langs de rivier. Aan beide zijden van de rivier werd een eerste en een tweede wetering aangelegd.

In 1632 stonden in Goudriaan 37 huizen, in 1732 61 huizen. Het dorp bestond in 1850 uit een regelmatige zeer open lintbebouwing aan beide zijden van de Goudriaan. Een echte dorpskern ontbrak. De inwoners leefden van de veeteelt, de akkerbouw en de zuivelbereiding. De akkerbouw bestond uit het kweken van hennep, haver en aardappelen. De akkertjes waar dit op gebeurde lagen rond de boerderijen en de weteringen. Voorts was in het dorp een touwslagerij.

Tussen 1850 en 1890 werden diverse bruggen over de rivier aangelegd. In de periode tot 1945 vond verdichting van de bebouwing plaats. De hennepteelt verdween na de eeuwwisseling. Een beperkt deel van de grond bleef ook daarna nog in gebruik voor de akkerbouw. Na de Tweede Wereldoorlog breidde Goudriaan zich slechts weinig uit. Het agrarische karakter van het dorp bleef behouden.

5.2.7. Wijngaarden

Wijngaarden ligt in het zuiden van de gelijknamige polder. Het dorp ontstond in de tweede helft van de 13e eeuw, langs een weg die gedeeltelijk langs een wetering en deels iets noordelijker daarvan liep. Van hieruit vond de ontginning plaats. De verkaveling richtte zich naar de polder Bleskensgraaf. In de loop van de achterwetering is duidelijk de Alblas te herkennen.

Het dorp ontstond aan de noordzijde van de weg, waar een kerk werd gebouwd. Rond de kerk ontstond de eerste bebouwing. Samen met de buurtschap Ruibroek telde Wijngaarden in 1632, 40 huizen en in 1732, 44 huizen. De eigenlijke dorpskern bestond in de 18e eeuw uit ongeveer 6 huizen, die lagen op de plek waar de weg op enige afstand van de wetering loopt. In 1850 lag bijna alle bebouwing ten noorden van de weg. Het was een overwegend agrarische bebouwing met een zeer open karakter. Langs de percelen en de erven stond een intensieve beplanting. Meer noordelijk in de polder langs de percelen die gebruikt werden als hooiland ontbrak de beplanting. Een paar akkers dicht bij de boerderijen werden gebruikt voor de hennepteelt.

Rond 1890 breidde de bebouwing zich naar het oosten uit in de richting van de buurtschap Ruibroek. Door de uitbreiding in oostelijke richting vond verder nauwelijks verdichting van de bebouwing plaats. In de periode tot 1945 breidde de bebouwing zich, aan de zuidzijde van de weg, zuidelijk van de kerk, uit met enkele percelen. Rond de kerk was vanouds sprake van enige concentratie van de bebouwing. De overige bebouwing bestond uit zeer verspreid liggende agrarische bedrijven.

Na de eeuwwisseling moest de hennepteelt het veld ruimen. Dit had een vergroting van het landgebruik voor de veeteelt tot gevolg. Door de verbetering van de bemaling kon tevens het hooiland als weideland in gebruik worden genomen. Na de oorlog ontstond ten zuiden van de dorpskern een kleine uitbreiding van de bebouwing. Het agrarische karakter van het dorp bleef behouden.

5.2.8. Hofwegen

Hofwegen ligt aan beide zijden van de Graafstroom in de polders Noordzijde Hofwegen en Zuidzijde Hofwegen. Mogelijk ontstond Hofwegen als arbeidersnederzetting bij het graven van de Graafstroom, die hier begint. Qua ligging spreken de verschillende uitgaven van de topografische kaart elkaar tegen. De uitgaven van 1889 en 1936 plaatsen Hofwegen in de polders Noordzijde Hofwegen en Zuidzijde Hofwegen. De topografische kaart van 1989 plaatst Hofwegen in de polder Bleskensgraaf. Gezien de naamgeving wordt de plaatsbepaling op de oudere kaarten voor de juiste gehouden. Op de kaart van 1850 staat Hofwegen niet als afzonderlijke plaats genoemd, wel wordt het als gehucht aangeduid in Van der Aa's aardrijkskundig woordenboek van 1844. Het bestond toen uit 13 boerderijen

bewoond door 80 personen. De bebouwing lag in deze tijd voornamelijk ten zuiden van de Graafstroom.

Langs de Graafstroom lagen op enige afstand zowel ten noorden als ten zuiden weteringen. De verkaveling richt zich deels naar de Giessendamse Binnenvliet, deels naar de polder Bleskensgraaf. Rond de boerderijen en rond een deel van de percelen stond een dichte beplanting van loofhout, ook het zuidelijk deel van de Graafstroom was beplant. Het voornaamste bestaansmiddel van de bevolking was de veeteelt, het boter- en kaasmaken en hennep- en aardappelteelt.

In de jaren tot 1945 vond aan de zuidzijde enige verdichting van de bebouwing plaats. De bebouwing aan de noordzijde bleeft beperkt tot de paar boerderijen die daar al stonden. De molen die stond aan het einde van de haaks op de Graafstroom gegraven wetering en die zorgde voor de bemaling van de polder Noordzijde werd in de jaren twintig vervangen door een motorgemaal. De hennepteelt verdween na de eeuwwisseling. Na de Tweede Wereldoorlog vormde Hofwegen aan de zuidzijde met Bleskensgraaf en Molenaarsgraaf een aaneengesloten bebouwing. Het karakter van de bebouwing bleef agrarisch.

5.2.9. Laag Blokland

Laag Blokland ligt in de gelijknamige polder aan beide zijden van de Laag Bloklandse Graafstroom en aan beide zijden van een weg die de Graafstroom met Ottoland verbindt. Laag Blokland is in de tweede helft van de 13e eeuw als ontginningsnederzetting ontstaan. De oudste bebouwing ontstond langs de verbindingsweg. Er was geen sprake van komvorming. In 1749 bestond de bebouwing uit 22 verspreid liggende boerderijen en 1 korenmolen. Door de beperkte hoeveelheid land zal uitbreiding van de agrarische bebouwing niet mogelijk zijn geweest. Er was zelfs sprake van enige teruggang want in 1840 bestond de bebouwing uit 21 boerderijen.

De bebouwing lag toen voornamelijk aan de zuidelijke kant van de weg en aan de noordelijke kant van de Bloklandse Graafstroom. Aan de noordelijke kant van de Bloklandse Graafstroom lag op ongeveer 100 meter afstand een vrij brede wetering. Op ongeveer 400 meter afstand hiervan lag een tweede wat smallere wetering. Op enige afstand van de verbindingsweg werd ook een wetering aangelegd, in het westen ligt deze op ongeveer 100 meter afstand. Omdat de wetering recht loopt en de weg krom, wordt de afstand naar het oosten toe steeds groter tot ongeveer 400 meter. Op 400 meter afstand hiervan lag een tweede wetering.

Tussen de eerste wetering en de boerderijen lagen de akkertjes die gebruikt werden voor de haver- en hennepteelt. Deze akkers werden door een dichte beplanting omgeven. De percelen achter de tweede wetering werden voornamelijk gebruikt als hooiland. Het land tussen de eerste en tweede wetering was grotendeels in gebruik als weidegrond. Enkele percelen waren in gebruik voor de akkerbouw.

In de periode tot 1945 verdichtte de bebouwing rond de Bloklandse Graafstroom zich wat evenals de bebouwing ten zuidzijde van de verbindingsweg. Aan de noordzijde van de verbindingsweg werden ook enkele boerderijen bijgebouwd. De bebouwing bleef echter zeer open van karakter. Na 1945 werden langs de Ottolandse Vliet enkele huizen gebouwd.

In de polder werden enkele wegen aangelegd in het kader van een ruilverkaveling. Langs deze wegen werden enkele boerderijen gebouwd. Ten noorden van het dorp kwam een boomkwekerij tot stand. Ten zuiden van het dorp werd een camping met recreatievoorzieningen aangelegd. Het agrarische karakter van het dorp bleef behouden.

5.2.10. Vuilendam

Vuilendam ligt langs de weg langs het verbindingswater tussen de Graafstroom en de Laag Bloklandse Graafstroom, de Vuilendamse Heul. Op de oudere topografische kaarten staat Vuilendam niet als afzonderlijke kern aangegeven. Ook in het aardrijkskundig woordenboek van Van der Aa ontbreekt een beschrijving.

In 1850 lagen in Vuilendam 3 boerderijen. Na deze tijd breidde Vuilendam zich vrij snel in noordelijke richting uit langs de Damweg. Waarschijnlijk betrof het voor een groot deel woningen van landarbeiders. Na 1945 heeft Vuilendam geen verdere uitbreiding of verdichting ondergaan.

5.2.11. Brandwijk

Brandwijk ligt in het zuiden van de Brandwijkse polder, langs een gegraven wetering. Samen met Gijbeland en De Donk vormde het vroeger een gemeente. Brandwijk ontstond in het begin van de 14e eeuw. Brandwijk en Gijbeland samen telden in 1632 50 huizen en in 1732 88 huizen. In Brandwijk lagen de huizen tussen de kade en de wetering die op enige afstand daarvan liep.

De ongeveer 20 boerderijen in Brandwijk lagen hier rond 1850 in een open lintbebouwing. De hennepteelt en het de boter- en kaas maken vormden belangrijke inkomstenbronnen.

Brandwijk was met Gijbeland verbonden door een weg die dwars door de Gijbelandse polder liep.
Tot 1945 vond er slechts een zeer geringe verdichting van de bebouwing plaats. De hennepteelt verdween rond 1900, waarna de vrijgekomen gronden verder benut werden als weidegrond. Ook na deze tijd vond slechts een zeer geringe verdichting van de bebouwing plaats. Wel werd in het kader van een ruilverkavelingsoperatie een groot aantal wegen in de Brandwijkse polder aangelegd dat de kavels achter de boerderijen beter moest ontsluiten. Hierdoor werd het agrarische karakter van het dorp nog eens benadrukt.

5.2.12. De Donk

De Donk ligt in het noordwesten van de polder Brandwijk. In het noorden wordt De Donk begrensd door de Grote- of Achterwaterschap. Het gehucht De Donk ontstond rond een in het begin van de 15e eeuw gesticht klooster. Door de hogere ligging van De Donk wisten de bewoners zich beschermd tegen overstromingen. Lang heeft het klooster niet gestaan want al in 1572 werd het door de geuzen verwoest. Na de verwoesting van het klooster kwam de grond beschikbaar voor de streekbewoners. Dit leidde tot de stichting van een enkele boerderij. Toch voelde men zich in de polder blijkbaar veilig genoeg want in 1841 telde De Donk niet meer dan 4 boerderijen. Het aantal inwoners was op dat moment 30.

De akkerbouw op De Donk bestond uit het verbouwen van weit, rogge en spelt. Daarvoor waren grotere percelen in kleinere akkers verkaveld. Rond deze akkers stond een dichte beplanting die de akkers tegen de wind moesten beschermen.

In de periode tot 1890 steeg het aantal inwoners tot 49. Dit had een boerderijsplitsing tot gevolg, waardoor het aantal boerderijen steeg tot 7. Tussen 1890 en 1936 werd er door een half verharde weg een verbinding tot stand gebracht tussen Brandwijk en De Donk. Het aantal boerderijen steeg in de periode tot 1945 tot 9. Na 1945 vond geen verdere uitbreiding van de bebouwing plaats. De Donk behield zijn agrarische karakter.

5.3. Verspreide bebouwing

Buiten de dorpskernen ligt een groot aantal verspreide boerderijen langs de weteringen. Vaak is deze bebouwing door de groei van de dorpskernen een aaneengesloten geheel gaan vormen. De laatste jaren zijn er na een ruilverkaveling ook boerderijen midden in de polder ontstaan.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Alblasserwaard en Vijfheerenlanden; ontdekken, zien en beleven, historische verkenningen, Ameide z.j..

- Holland rond 1840, Aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland, Velsen/Den Haag 1990.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000 verkend 1838/'48/'49.

- J. Kuyper, Gemeente-Atlas van de provincie Zuiid-Holland (1869), herdruk Groningen 1971.

- Chromo-topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000
  * bladnr. 504 Schoonhoven uitgave 1913
  * bladnr. 505 Langerak uitgave 1913
  * bladnr. 525 Alblasserdam uitgave 1905
  * bladnr. 526 Molenaarsgraaf uitgave 1889

- Topografische kaart van Nederland schaal 1:25.000
  * kaartblad 38 C Alblasserdam uitgave 1936
  * kaartblad 38 C Alblasserdam uitgave 1989
  * kaartblad 38 D Molenaarsgraaf uitgave 1936
  * kaartblad 38 D Sliedrecht uitgave 1989
  * kaartblad 38 G Gorinchem uitgave 1946
  * kaartblad 38 G Gorinchem uitgave 1989

- Topografische kaart, schaal 1:50.000 (Truppenkarte)
  * kaartblad 38 W Gorinchem verkend 1943
  * kaartblad 38 O Gorinchem verkend 1943

Figuur 1

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

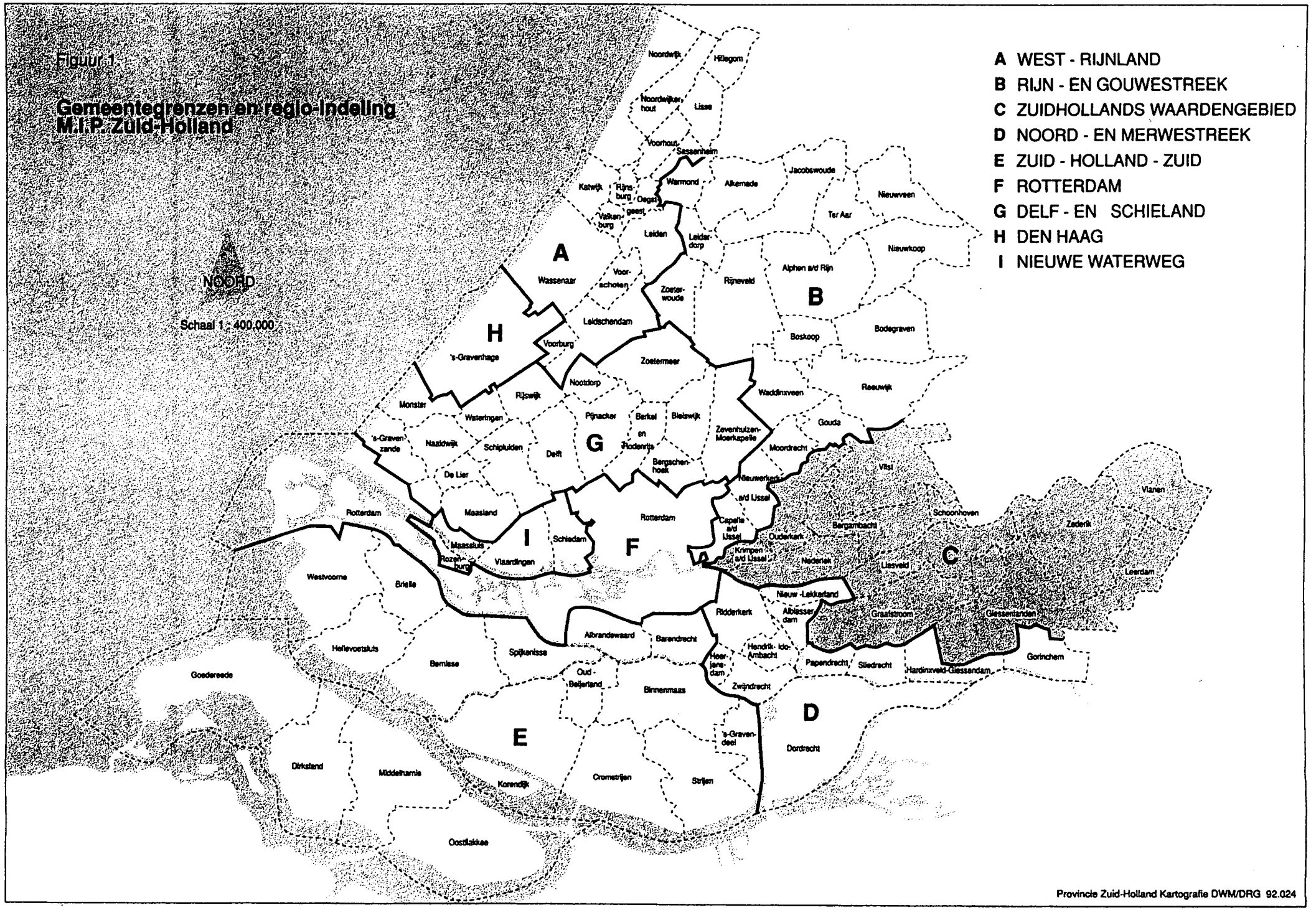

Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 92.024

Figuur 1. a.

Gemeente Graafstroom

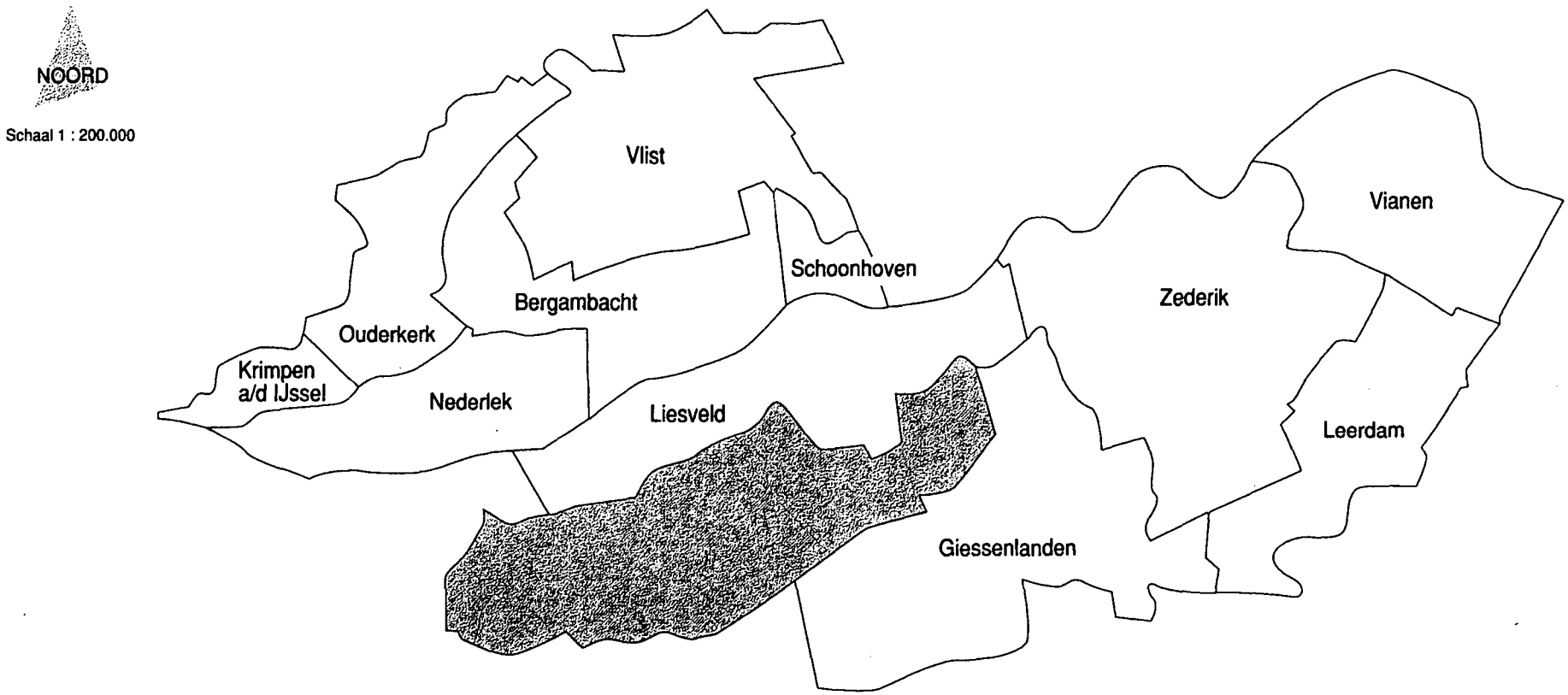

Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 92.024/7

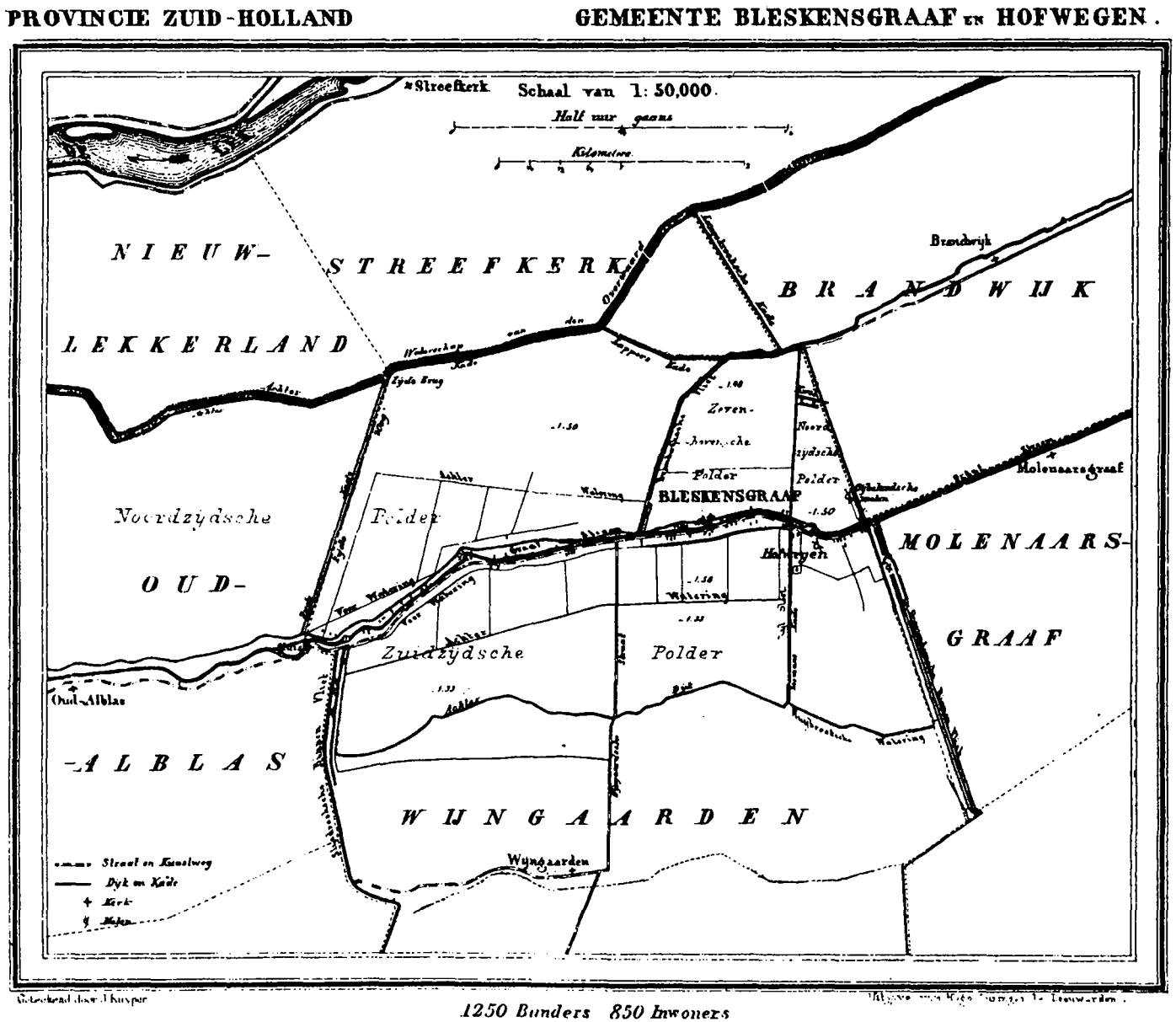

Figuur 2 Gemeente Bleskensgraaf en Hofwegen in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

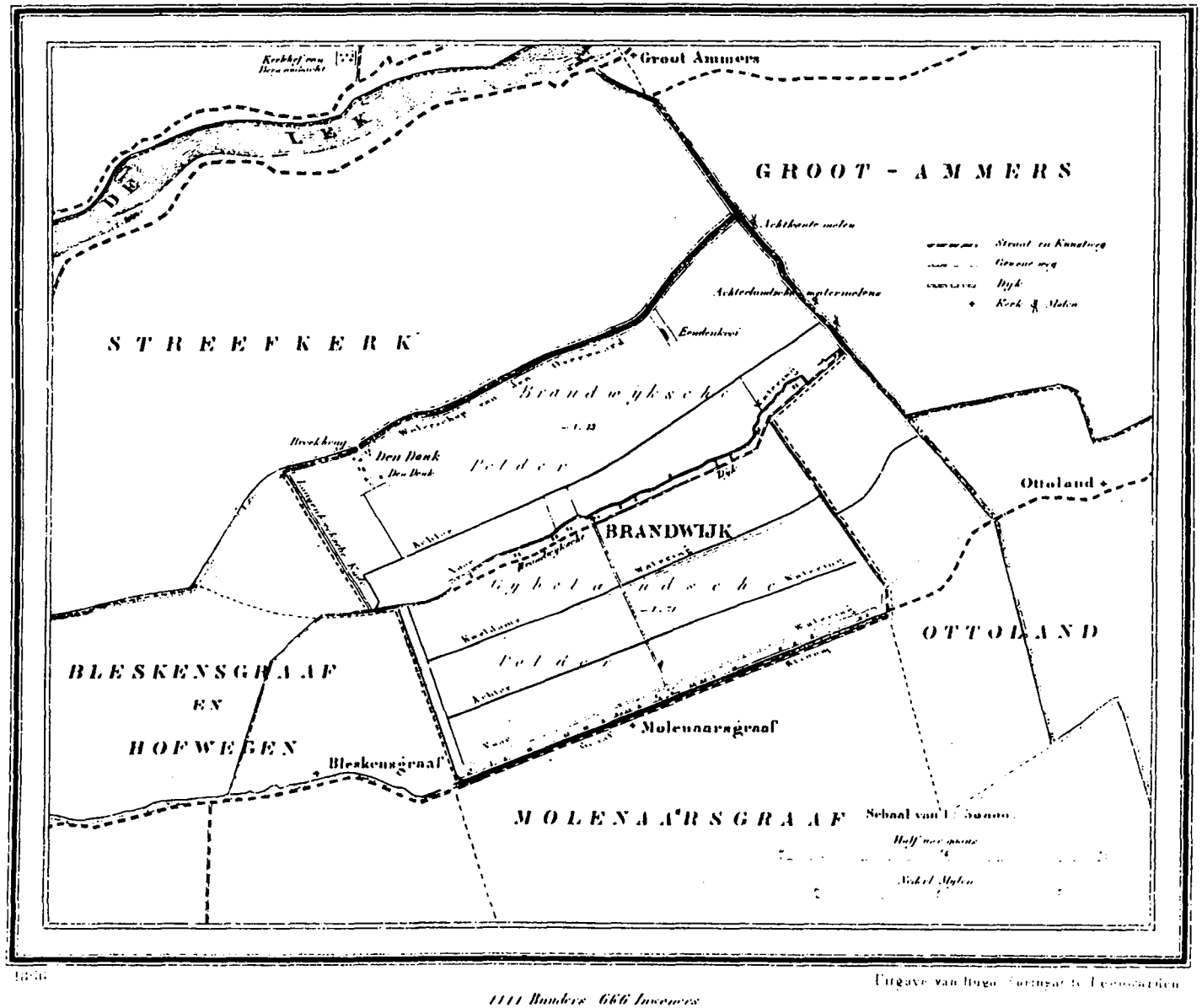

Figuur 3 Gemeente Brandwijk in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

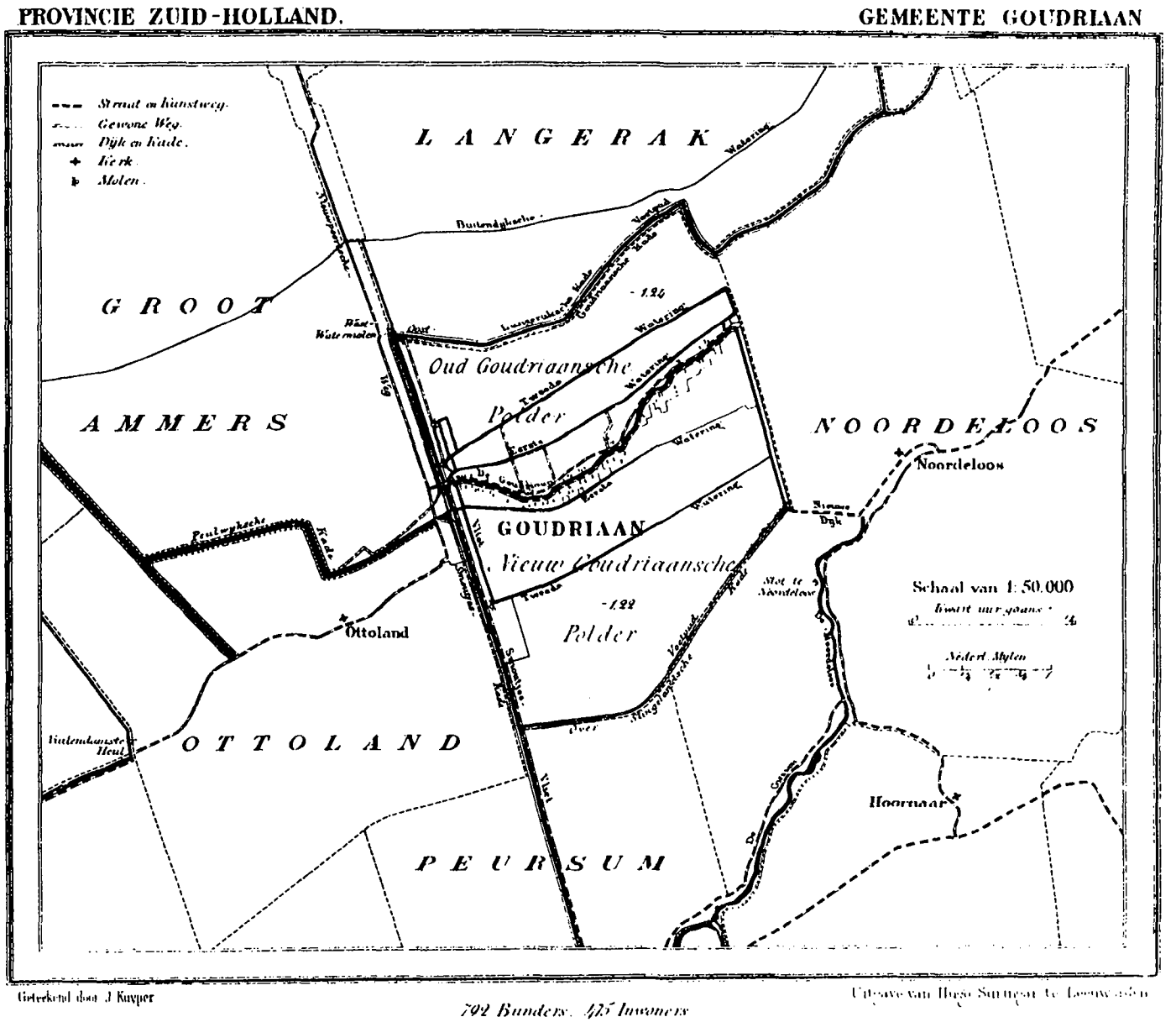

Figuur 4 Gemeente Goudriaan in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

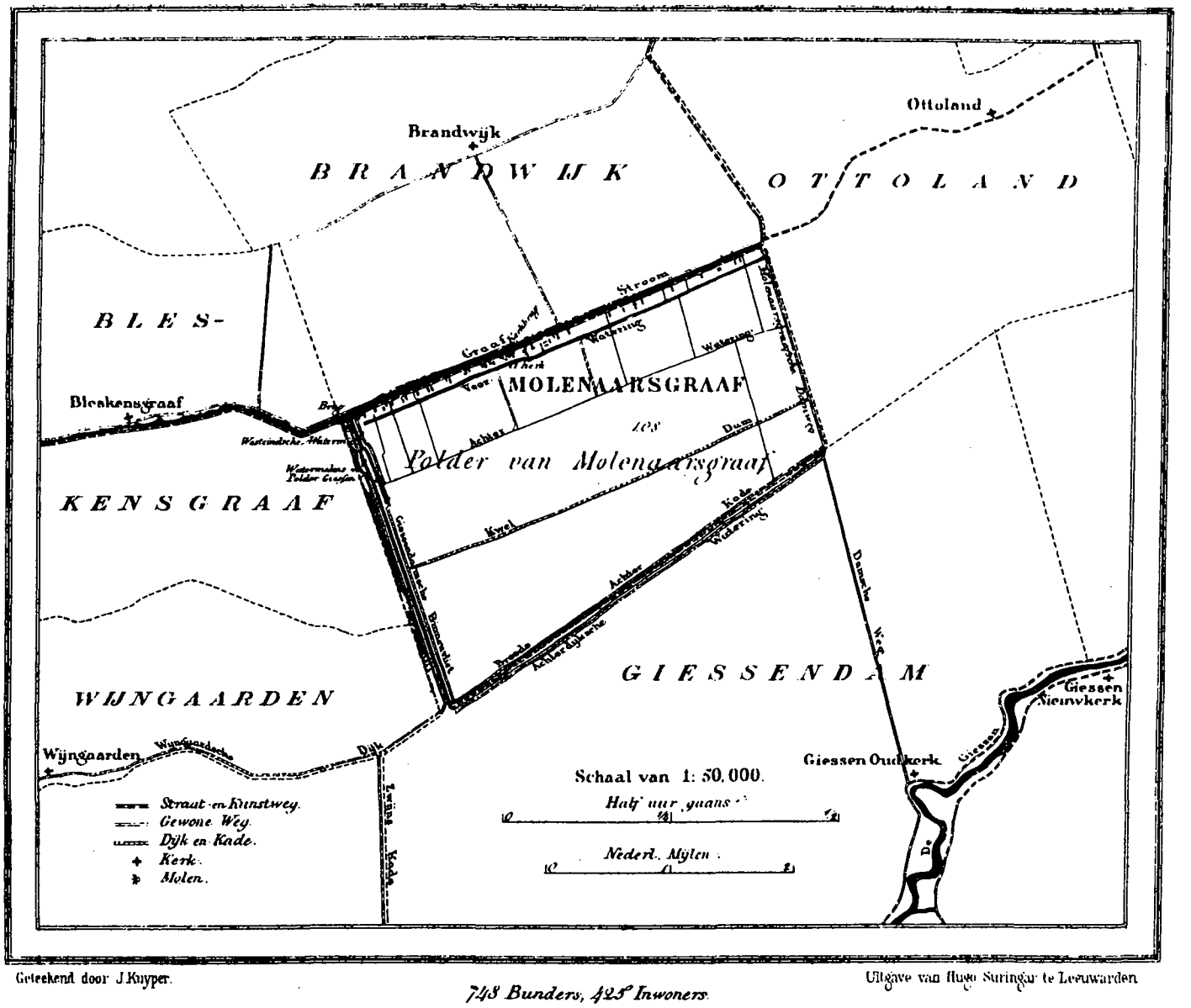

Figuur 5 Gemeente Molenaarsgraaf in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

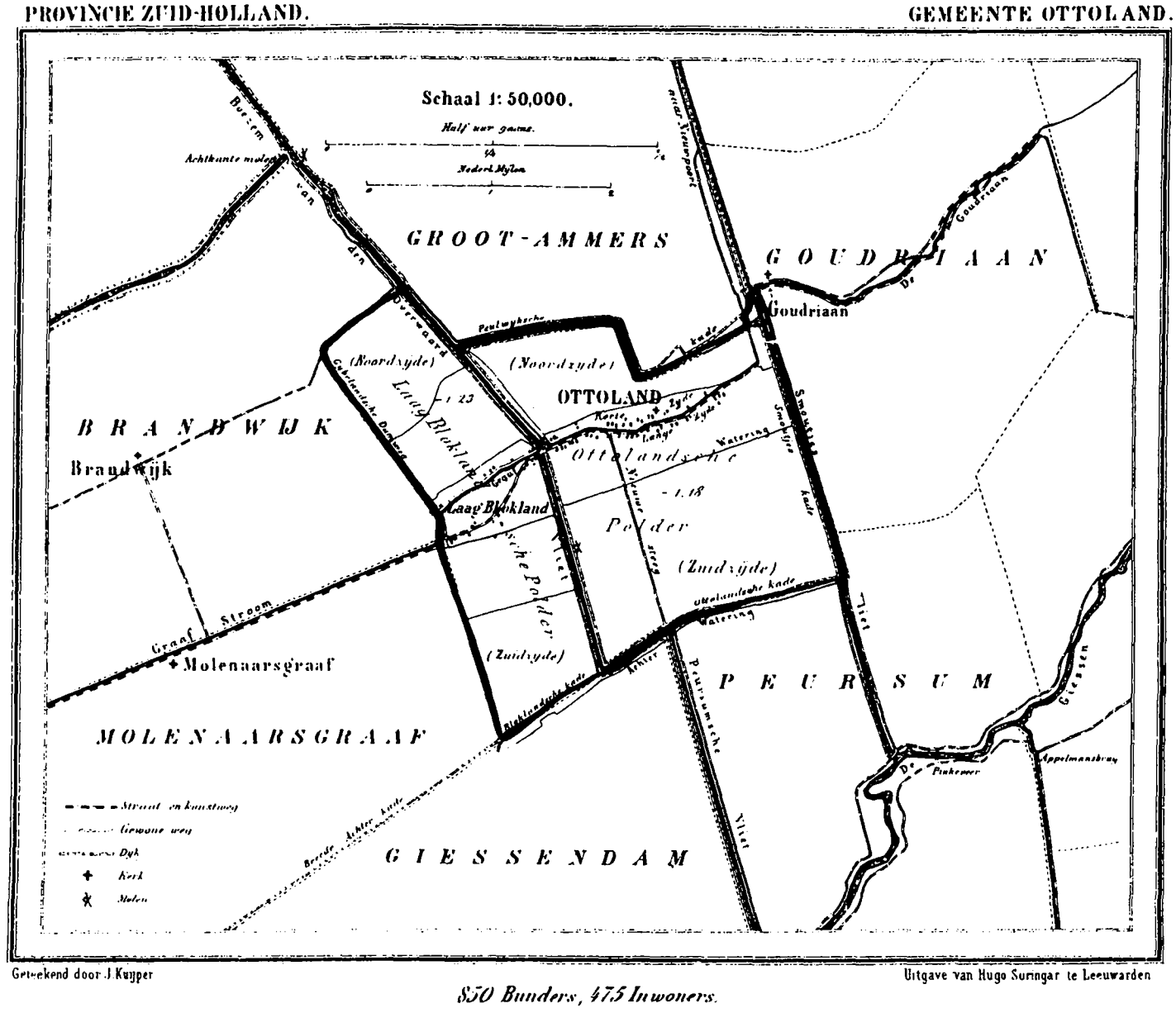

Figuur 6 Gemeente Ottoland in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

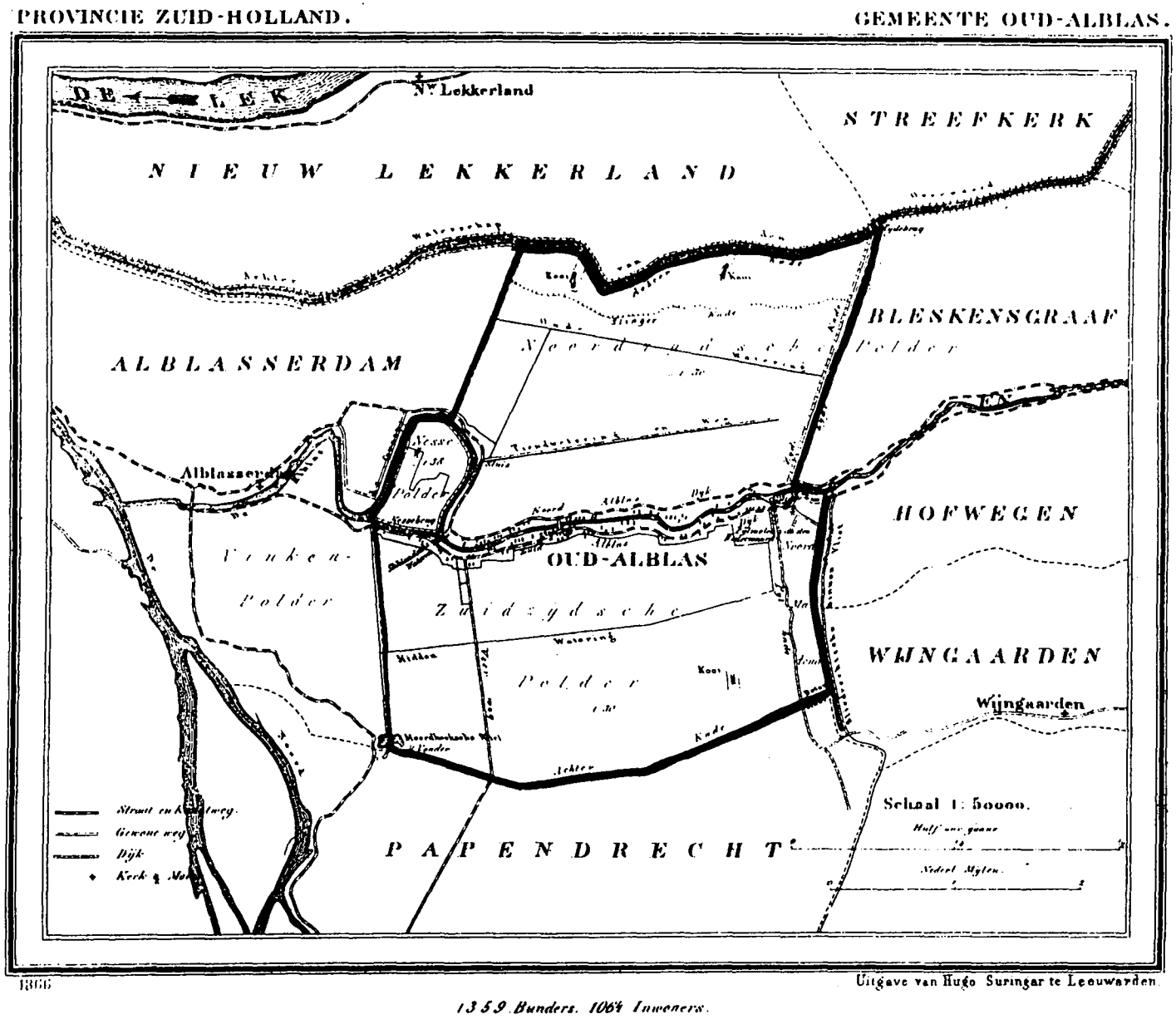

Figuur 7 Gemeente Oud-Alblas in 1866, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

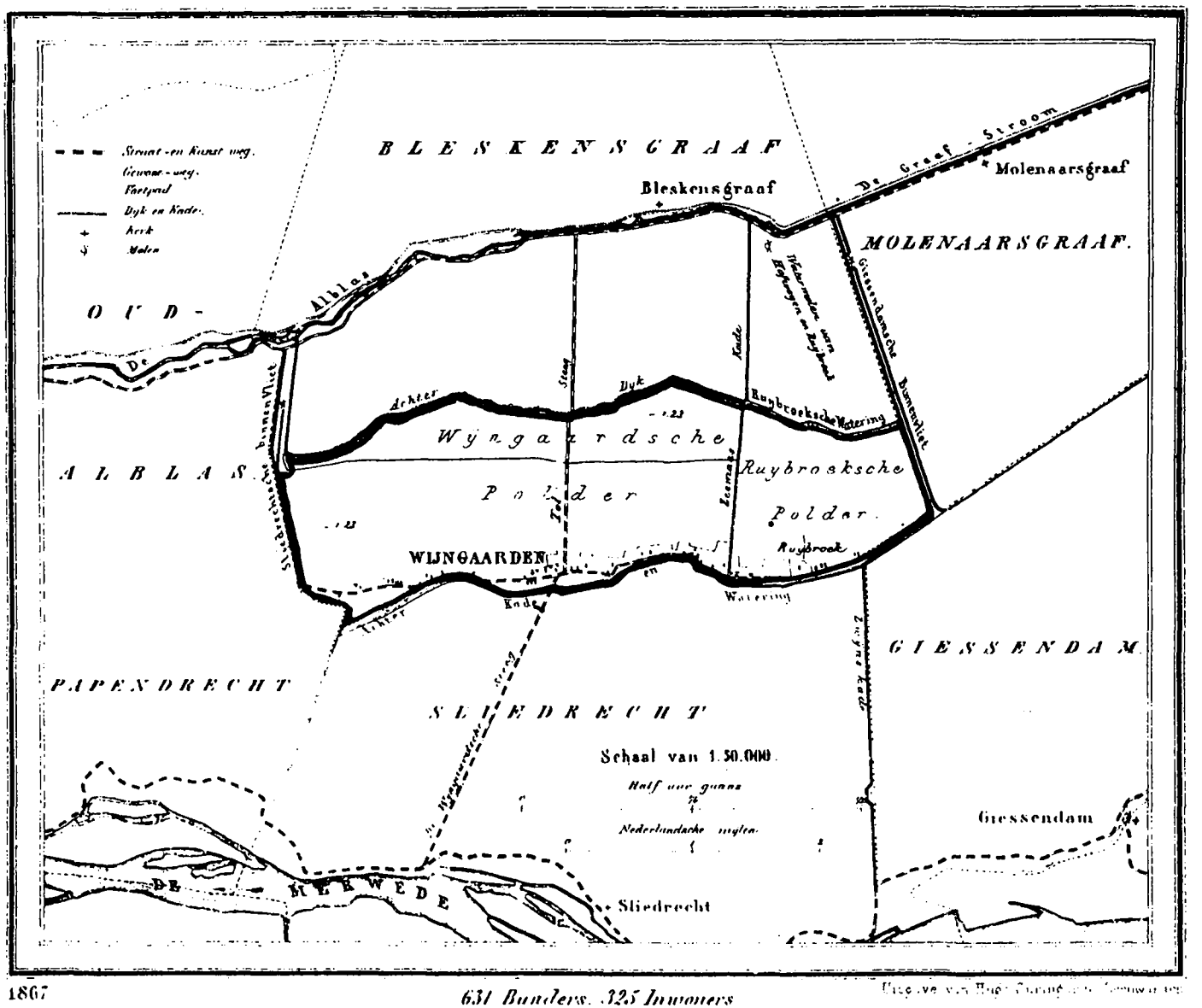

Figuur 8 Gemeente Wijngaarden in 1867, uit J. Kuyper, gemeenteatlas

Figuur 9 Uitsnede uit de T.M.K., kaartblad 38, schaal 1:50.000, verkend 1838/'47/'48

Figuur 10 Uitsnede uit de chromotopografische kaart, kaartblad 525, Alblasserdam, schaal 1 : 25.000, uitgave 1905

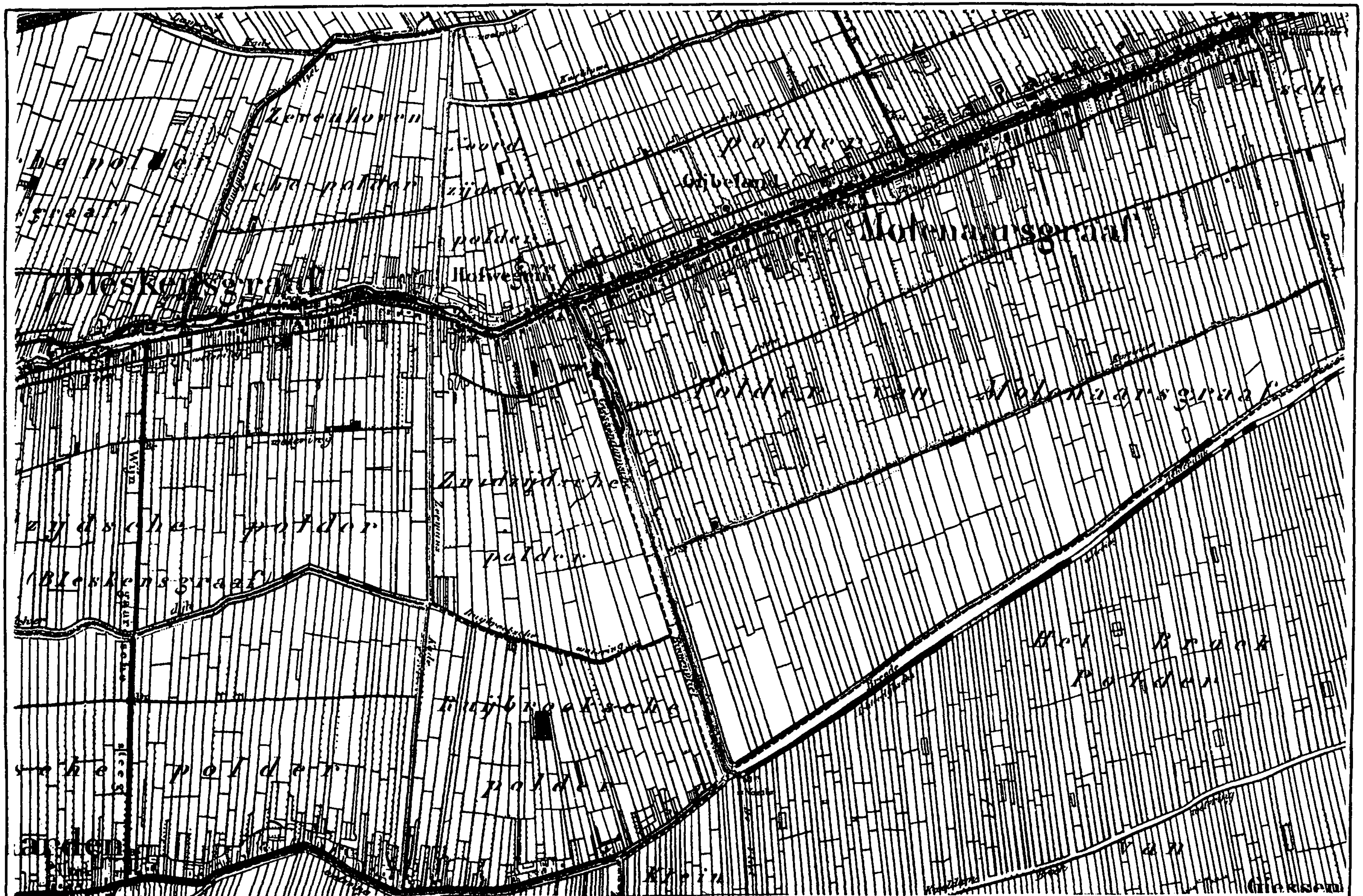

Figuur 11 Uitsnede uit de chromotopografische kaart, kaartblad 526, Molenaarsgraaf, uitgave 1889

Figuur 12 Uitsnede uit de topografische kaart, kaartblad 38C Alblasserdam, schaal 1 : 25.000, uitgave 1936

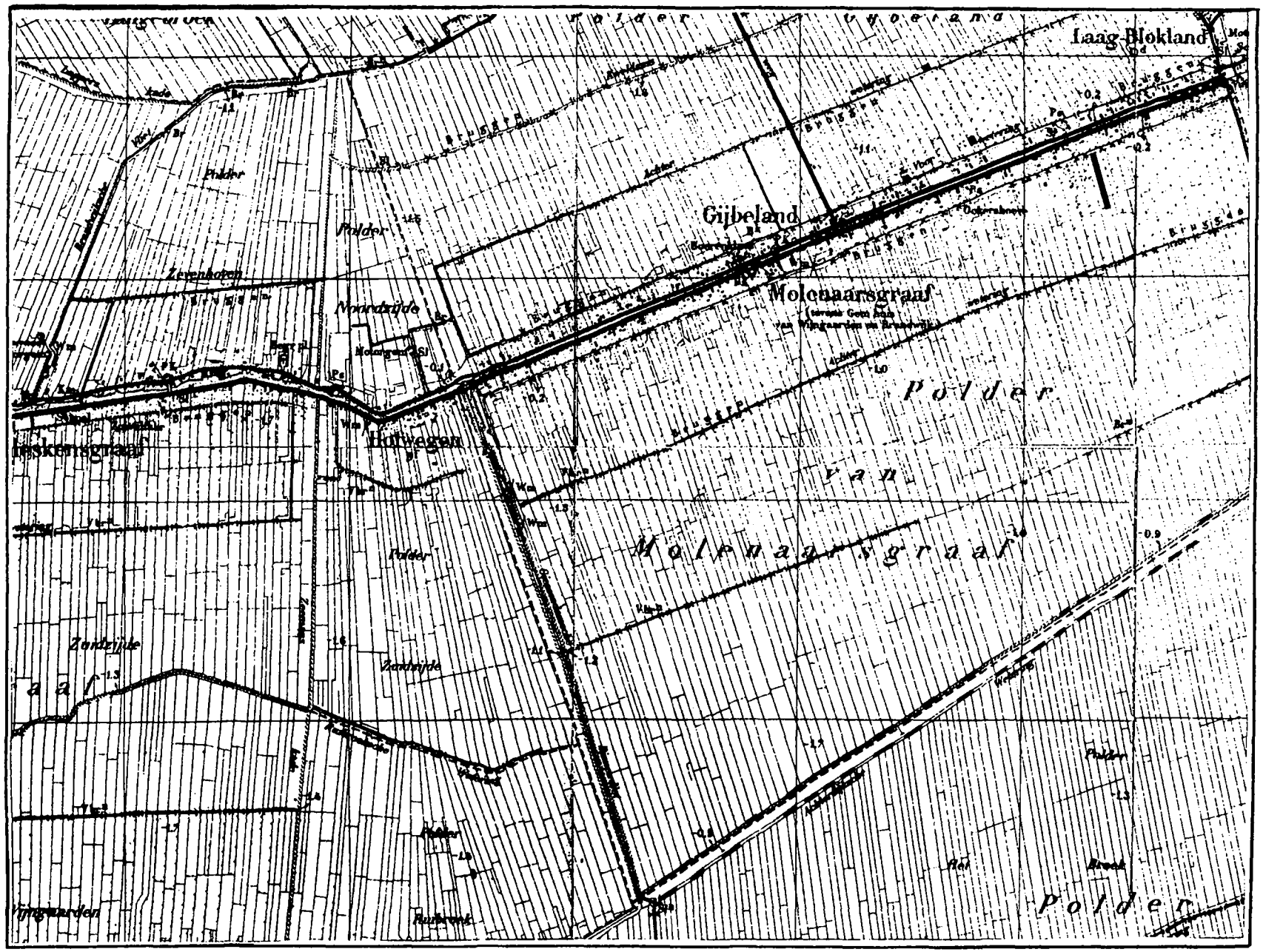

Figuur 13 Uitsnede uit de topografische kaart, kaartblad 38D, Molenaarsgraaf, schaal 1 : 25.000, uitgave 1936

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

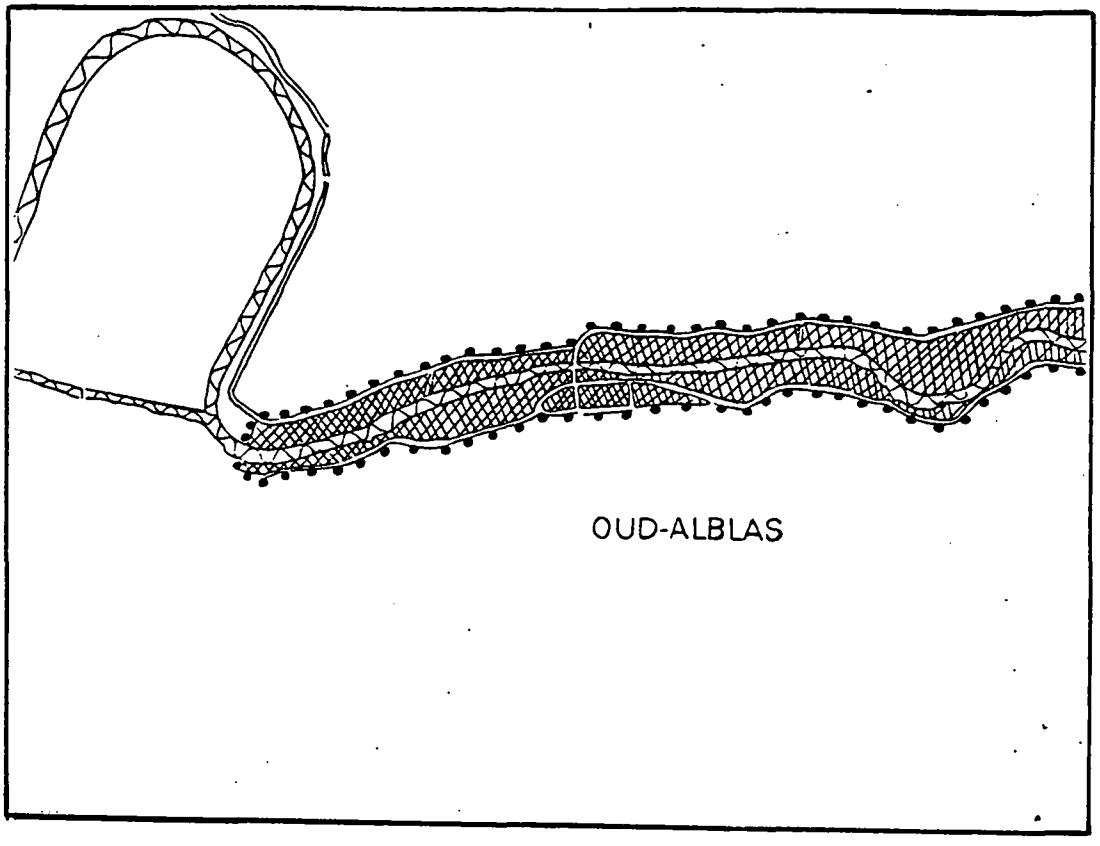

Figuur 14 De ruimtelijk-functionele ontwikkeling in hoofdlijnen van Oud-Alblas

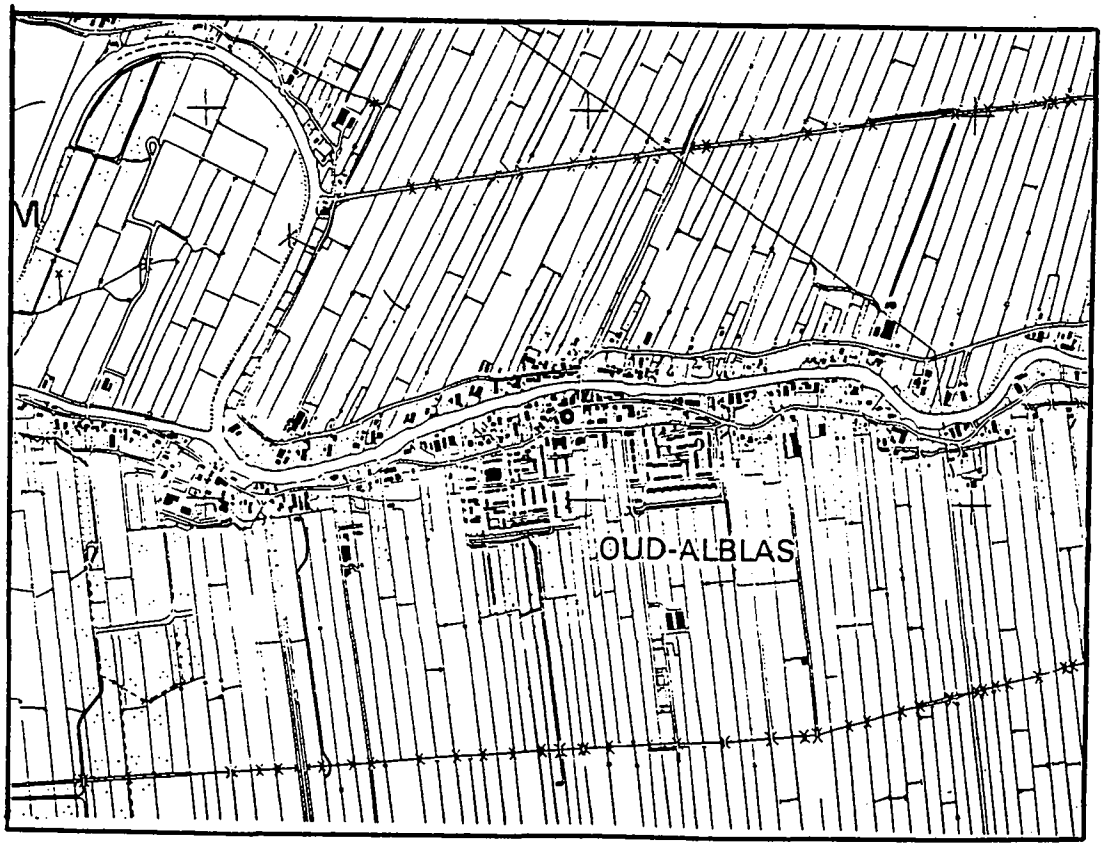

Figuur 15 Oud Alblas in 1989 (ter vergelijking)

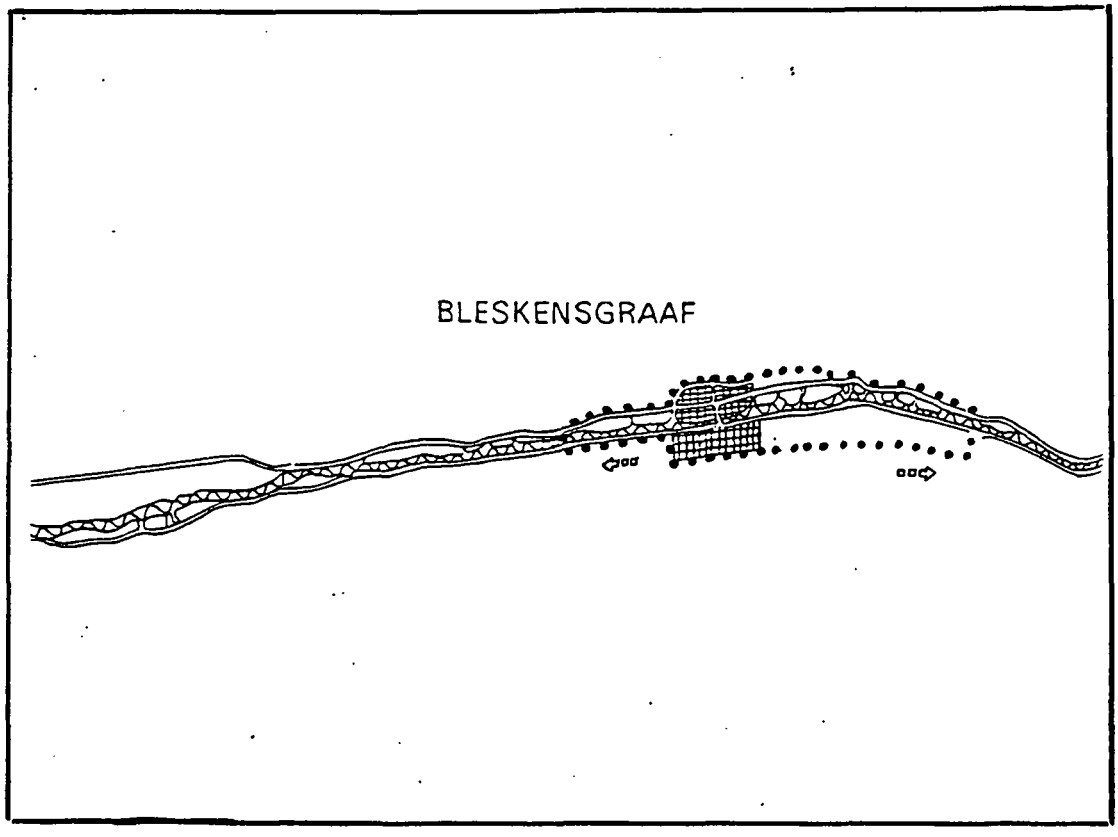

Figuur 16 De ruimtelijk-functionele ontwikkeling in hoofdlijnen van Bleskensgraaf

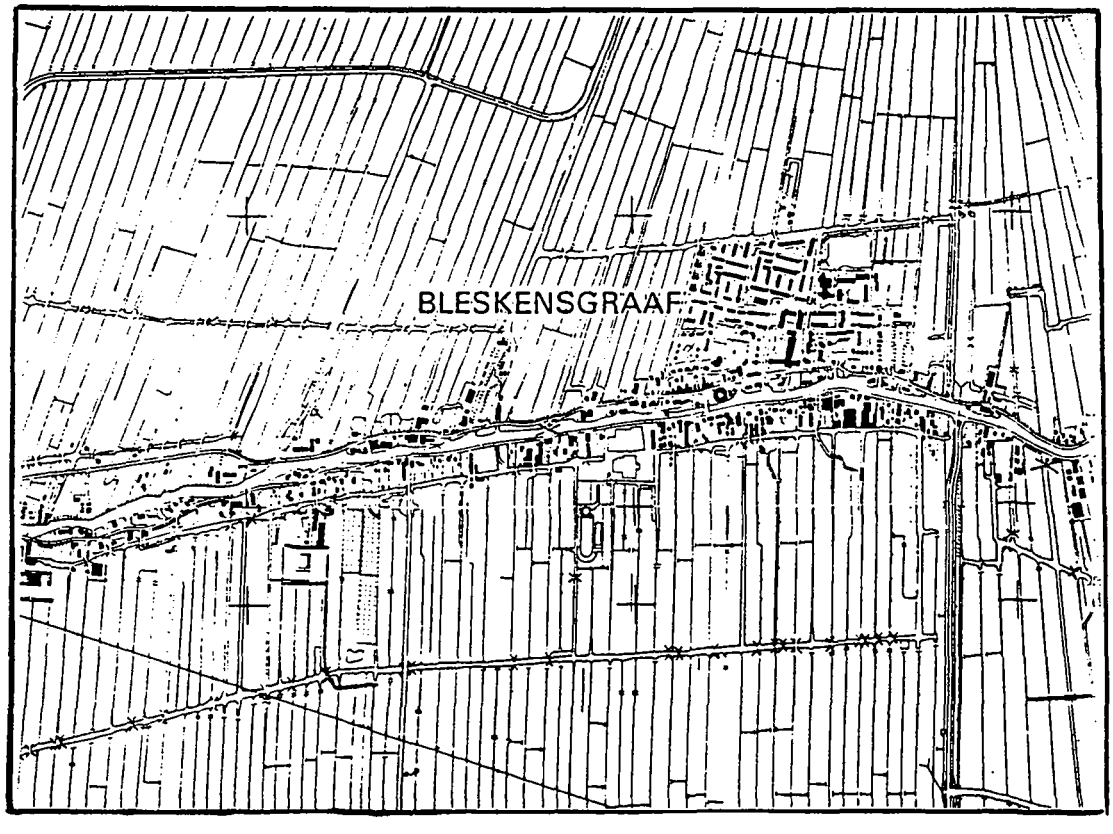

Figuur 17 Bleskensgraaf in 1989 (ter vergelijking)

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

november 1989

E.B. de Snoo - van de Garde

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

De gemeente Graafstroom is een nieuwe gemeente, in 1986 ontstaan door de samenvoeging van de gemeenten Goudriaan, Ottoland, Molenaarsgraaf, Brandwijk, Bleskensgraaf, Oud-Alblas en Wijngaarden. Als lange linten strekken deze dorpjes zich in noordoostelijke en zuidwestelijke richting uit langs de in elkaars verlengde gelegen riviertjes de Goudriaan, de Graafstroom en de Alblas.
Opmerkelijk is de structuur van Ottoland, die voor wat betreft het westelijk deel bestaat uit twee rivierarmen met een stuk grasland als eiland daar tussenin. Ook in Goudriaan is sprake van een dergelijke structuur, maar daar lopen de rivierarmen, c.q. bebouwingslinten minder ver uiteen.
Wijngaarden en de bebouwing aan de Brandwijksedijk zijn ontginningen in het zuiden en het noorden van de gemeente Graafstroom.

De bebouwing is meest agrarisch, terwijl eigenlijk alleen sprake is van komvorming op de kruising of de samenkomst van de wegen over en langs het water. Meer recente uitbreidingen van de verschillende kernen zijn te vinden in Brandwijk-Gijbeland, Bleskensgraaf en Oud-Alblas. De kern van Bleskensgraaf werd in mei 1940 vrijwel geheel verwoest.

Dorpsbebouwing

Gezien de structuur van de verschillende dorpjes is weinig sprake van typische dorpsbebouwing. In Molenaarsgraaf zijn te noemen Dorpsstraat 16/7 (3e kwart 19e eeuw) en 32, de pastorie uit het 2e kwart van de 19e eeuw. Aan de Dorpsstraat in Wijngaarden bevindt zich een voormalig schoolgebouw met schoolhuis, eveneens uit het 3e kwart van de vorige eeuw. Ten slotte bevindt zich in Oud-Alblas tegenover de kerk een aantal karakteristieke dorpspanden.

Bijzondere bebouwing

Van de verschillende kerken zijn te noemen de Nederlands Hervormde kerk uit 1824 aan de Brandwijksedijk, de gedeeltelijk middeleeuwse, deels midden 19e eeuwse kerk van Oud-Alblas en de Gereformeerde kerk Eben Haezer uit 1897 aan de Gijbelandsedijk in Brandwijk.

Boerderijen

Zeer rijk en voor een groot deel intact is de hoeveelheid boerderijen. Deze bevinden zich op de koppen van de kavels en staan bijna altijd met de voorgevel naar het water gekeerd. In de meeste gevallen oriënteren zij zich op een zelfde manier op de wegen. Tussen Oud-Alblas en Blekskensgraaf loopt de weg echter achter de respectieve erven langs. Een aantal boerderijen is gelegen op wat hogere gronden.

De boerderijen zijn groot, monumentaal en kunnen in twee groepen worden onderscheiden. Het meest voorkomend zijn de driebeukige volumes op rechthoekige plattegrond en onder een (rieten) wolf- of zadeldak. De symmetrisch ingedeelde voorgevels zijn eenvoudig en slechts gedecoreerd door strekken en vlechtingen. Een opvallend accent geven de ijzeren roosvensters in de toppen van de gevels. De zij- en achtergevels van het schuurgedeelte zijn vaak grotendeels van hout. De boerderijen zijn veelvuldig opgetrokken in ijsselsteentjes (vergelijk Gijbelandsedijk 9/10 en 12 in Brandwijk), maar ook rode baksteen komt regelmatig voor (bijvoorbeeld Noordzijde 67 in Goudriaan). Vermeldenswaardig zijn bovendien de eind 19e eeuwse exemplaren met hun rood-gele fronten, waarbij de rode benedenpuien van de gele toppen zijn gescheiden door een profilerend, tweekleurig decoratiefries (vergelijk Noordzijde 38 in Goudriaan en A 10/11 in Ottoland).
Naast het rechthoekige type komt ook de boerderij op T-vormige plattegrond regelmatig voor. Deze is opgetrokken in ijsselsteentjes en heeft ook vaak een rieten dekking. Voorbeelden van dit type zijn: Gijbelandsedijk 2 en 91 in Brandwijk en Zuidzijde 82 in Goudriaan.

De boerderijen zijn overwegend van het dwarsdeeltype, met hoge houten schuurdeuren aan de linker-, of de rechterzijde en een stalgedeelte aan de tegenover gelegen muur. In de schuur bevindt zich aan beide zijden van de dwarsdeel een hooizolder/-tas. Het stalgedeelte laat zich aan het exterieur herkennen aan de stalvensters met daaronder of daartussen houten mestluiken. Regelmatig bevindt zich ter hoogte van de deeldeuren een (dak)kapel of steekkap in de kap van de schuur, zoals bijvoorbeeld bij A27, A83 en B76 in Ottoland. Naast de rieten wolf- en zadeldaken, al of niet met een kapel boven de schuurdeuren, is ook te vinden het zogenaamde kameeldak, waarbij de nok schuin omhoog loopt tussen het voorhuis en het schuurgedeelte. Voorbeelden hiervan zijn Brandwijksedijk 41 in Brandwijk en A29 in Ottoland.

Objecten van bedrijf en techniek

Eveneens vrij talrijk is het aantal molens. In Oud-Alblas bevindt zich aan de Peilmolenweg een ronde stenen poldermolen uit 1824 en aan het water van de Alblas zelf staan de korenstellingmolen De Hoop uit 1844 en de in 1866 gebouwde Kooijwijksemolen. In Bleskensgraaf staat een houten wipmolen (Abbekesdoel) en een korenmolen (De Vriendschap), uit 1890. Molenaarsgraaf heeft ten slotte een ronde stenen poldermolen uit 1824. Tevens zijn nog vermeldenswaardig de gemalen aan het Westeinde (Oud-Alblas) en aan Abbekesdoel (Bleskensgraaf). Het laatste dateert uit 1883 en werd in 1924 voorzien van een dieselmotor, terwijl het eerste werd gesticht in 1925.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Graafstroom is geen stedebouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur hebben plaatsgevonden.